

---

religie.’<sup>47</sup> Een individuele geloofskeuze is dan ook van minder belang. H. Bardeloos: ‘Hooft hij de vreemde onrustwekkende eis tot persoonlijke beslissing, dan kan dit schijnbaar zo tere en mystiek leven zich sluiten tot een ongekennde hardheid. Het leven *is* er; het evangelie begeleidt het leven zoals het *is*.’<sup>48</sup> Wij keren hier terug naar Schulte Nordholt. In het gedicht ‘Broederlijk’<sup>49</sup> zegt hij dat hij uit Overijssel komt:<sup>50</sup>

In hun midden zijn als een mens  
tussen mensen, maar met een tekort  
dat niet uitgesproken wordt

omdat wij uit Overijssel zijn  
en eerbied hebben voor elke grens  
en bang zijn voor elkanders pijn.

<sup>47</sup> P. Smits, *a.w.*, p. 196.

<sup>48</sup> H. Bardeloos, *a.w.*, p. 48.

<sup>49</sup> Jan Willem Schulte Nordholt, ‘Broederlijk’, in: *Verzamelde Gedichten*, opgenomen in: G. Bartels-Martens, J. Jansen-Willems, J.G. Kristen en H.H.A. Morshuis (samenstelling), *Geen dag zonder gedicht. 365 gedichten uit Overijssel* (Zwolle 2010), p. 46.

<sup>50</sup> Vgl. H. Drijfhout en K. Jassies, *a.w.*

<sup>51</sup> Zie: A. Lammers, ‘Jan Willem Schulte Nordholt. Zwolle 12 september 1920 – Wassenaar 16 december 1995’, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1995-1996* (Leiden 1997), p. 128.

<sup>52</sup> Guillaume van der Graft, ‘Het land in’, in: *Het oude land*, idem in: VG dl. 1, p. 444.

<sup>53</sup> Zie: O.J. de Jong, ‘Pastor, regio, religio. Bijdrage tot de religiografie van Nederland’, in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 13 (1959), p. 173-189.

Over tekort gesproken: volgens een van Schulte Nordholts biografen nam hij fatalisme en grondig besef van het menselijke tekort uit zijn geboortestreek mee.<sup>51</sup> Barnard is daarentegen niet onverdeeld negatief: ‘Van de verschillende standplaatsen is Hardenberg, naast Rozendaal waar ik mij het meest heb kunnen ontplooiën, het best in mijn geheugen gebleven. (...) Ja, ik moet zeggen dat ik terugblikkend met heel veel plezier en genegenheid aan die mensen denk.’ Er zijn gedichten waaruit blijkt dat Van der Graft zich in Hardenberg inderdaad toch wel thuis gevoeld heeft. In het gedicht ‘Het land in’<sup>52</sup> schrijft hij:

Het is niet te vermijden dat wij wortels krijgen,  
dat wij aderen laten vertakken,  
bladeren laten zakken en hijsen als vlaggen,  
ik in het land Overijssel  
waar de Angelen en de Saksen  
hun hand hebben gezet.

#### *Afsluitende beschouwing*

Niettemin stond de hierboven beschreven beeldvorming in toenevende mate onder druk. Illustratief is het artikel ‘Pastor, regio, religio. Bijdrage tot de religiografie van Nederland’ van O.J. de Jong uit 1959.<sup>53</sup> Hij wijst generaliserende opmerkingen over ras, karakter of mentaliteit af. Naar zijn mening is het belangrijk om vooral te kijken naar politieke, economische en geografische invloeden. Daarbij geeft hij veel gewicht aan de pastorale factor. De godsdienst is in zijn ogen met name beïnvloed door de relatie tussen pastor en gelovige.

Traditioneler is het in 1992 verschenen artikel ‘Geloof en religie